

יונה גודמן

לקראת בניין חינוכי של זהות ציונית דתית

ראשי פרקים

- א. בת מצווה כמשל
- ב. איה קהילתנו החינוכית
- ג. בונים זהות ציונית דתית
- ד. השלכות מעשיות
- ה. סיכום

א. בת מצווה כמשל*

האם לסבתי עשו מסיבת בת מצווה? אני מסופק. האם לסבתה עשו מסיבת בת מצווה? נראה שלא. נדמה שבדורות עברו ציינו הבנות את בת המצווה בצורה צנועה בתוך הבית. מעמד, מסיבה או אירוע רב משתתפים די ברור שלא היה. כיצד הגענו למצב העכשווי שבו כל משפחה ציונית-דתית מציינת בצורה משמעותית את בת המצווה של הבת?¹ בימינו יש מגוון תכניות שעניין הכנה לבת מצווה. למשל: שעה שבועית בבית הספר בכיתה ו', ארגונים ותנועות המציעים לימוד של אימהות ובנות למשך שנה (בגיל 11) ומדרשות המציעות ימי עיון וסמינריונים רעיוניים לאימהות ובנות בקהילות. האם השונות הגדולה בין התכניות אינה מלמדת שבעצם יש כאן המצאה חדשה ומיותרת, אשר בנתה תחילה מסגרת מבלי לדעת מראש את מטרותיה ואת תכניה? ביטוי לעניין יתגלה אם נשווה את הדברים לאופן הכנת הבן לקראת בר המצווה. בסך הכול תוכני הכנת הבן ברורים וקבועים, ונובעים מצורך מעשי. ההכנות מתמקדות בעיקר בלימוד הלכות תפילין ודרכי הנחתן, בלימוד טעמי מקרא שביטוי בחדשים של אימון בקריאת פרשת השבוע וההפטרה.² בדומה לבנים, אף אצל הבנות התפתחו מגוון מסגרות לימוד לקראת בת המצווה, כשכל מסגרת מנסה לגבש רשימת

* תודתי לרב עזריאל אריאל ולרב ד"ר יהודה ברנדס על שהואילו לעיין במאמר. הערותיהם והארותיהם היו לי לתועלת רבה.
 1 לסקירה על היחס התורני לחגיגת הבת מצווה ראו טוויטו (2002); וכן ראו דבריו של הרב יי אריאל באותו ספר.
 2 ולמי שמתקשה או נתקל באילוץ אזי מוצע לקרוא רק חלק מהפרשה, או רק את ההפטרה או קריאה באמצע השבוע.

תכנים אחרת. חלק מהמסגרות מתמקדות בייחודה של האישה או בהלכות צניעות. אחרות מנסות ללמוד עם הצעירה מסכת או ספר מסוים כדי לערוך "סיום"; ויש מסגרות העוסקות בלימוד של דמויות נשים חשובות מהעבר. הגדילו לעשות במקום מסוים עת גייסו את הסבתא הכי מבוגרת בשכונה כדי שתלמד את הבנות כיצד היא הייתה מכשירה עופות בביתה (מסופקני כמה מהבנות תצטרכנה בימינו להכשיר בעצמן עופות. האם ייעודי האישה הסתיימו עת החלו למכור בשר מוכשר?). וכאן שואל הבן החכם (וליתר דיוק, הבת החכמה): אם צריך להתאמץ כדי לגבש את רשימת התכנים שאותם ילמדו את בנות המצווה, מדוע לי לימוד זה? האם אין כאן חיקוי מיותר של לימוד הבנים (אשר בו כאמור התכנים ברורים)?

לעניין זה מתייחס בעל ה"שרידי אש"³, תוך שהוא מעיר הערה עקרונית אשר השלכותיה עשויות להקרין על כל גישתנו החינוכית:

ויש טוענים נגד ההיתר של חגיגת הבת מצווה, משום שהוא נגד מנהג הדורות הקודמים, שלא נהגו מנהג זה. אבל באמת אין זו טענה, כי בדורות שלפנינו לא הצטרפו לעסוק בחינוך הבנות לפי שכל אחד מישראל היה מלא תורה ויראת שמים וגם האוויר בכל עיר ועיר מישראל היה מלא וממלא בריח וברוח היהדות⁴ והבנות שגדלו בבית ישראל שאפו רוח היהדות בקרבן באפס מעשה וכמעט שינקו את היהדות משדי אמותיהן. אבל עכשיו נשתנו הדורות שינוי עצום. השפעת הרחוב עוקרת מלב כל נער ונערה כל זיק של יהדות [...] עכשיו מוטל עלינו לרכז כל כוחותינו בחינוך של הבנות (שו"ת שרידי אש, חלק ג, סימן צג).

דבריו של הרב וינברג מהווים בניין אב העשוי לסייע בפיתוח גישה חינוכית רחבה. מסתבר שישנם מסרים רוחניים אשר בעבר היו נקלטים באופן טבעי, "דרך האוויר" של המשפחה והקהילה. באותם ימים הדגימו והקרינו הקהילה והמשפחה מציאות של חיי תורה בריאים, שאותם ינקו הילדים עם חלב אמם. ברם, בימינו נפרצו החומות.⁵ ילדינו חיים כשהם עטופים מכל עבר בחברה

3 הרב יחיאל יעקב וינברג (תרמ"ה-תשכ"ו; 1885-1966). הרב וינברג היה ראש בית המדרש לרבנים ע"ש הרב הילדסהיימר בברלין עד ליל הבדולח. הוא שרד את מחנות ההשמדה וכיהן אחר כך כרב בשוויץ.

4 ההדגשות שלי (י"ג).

5 במידה מסוימת חומות הקהילה לא רק נפרצו. עבור רבים המבנה הקהילתי עצמו חרב. במשך מאות שנים חיו רוב היהודים במסגרת סגורה יחסית של קהילות יהודיות. המפגש עם המודרנה ערער את עצם המבנה הקהילתי הסגור, עת השתלבו יהודים רבים בכל תחומי

כללית המשדרת באינטנסיביות רבה גם יסודות ותכנים המנוגדים בתכלית לכל מה שאנו מאמינים. אף "חממת" הבית עצמה נפרצה, ואמצעי התקשורת (מאינטרנט ועד טלוויזיה וכבלים) מביאים לתוך מרכז הסלון (גם) תכנים זולים הסותרים את היסודות הציוניים דתיים שהבית צריך להקנות. במצב זה יש צורך בתהליך חינוכי יותר מודע ויותר שיטתי. צריך ליצור מסגרות חדשות, אשר יעמיקו ויחזקו את המסרים הבסיסיים ביותר אשר בעבר הוקנו דרך אוויר העיירה וחממת המשפחה.⁶

זוהי אפוא אחת הסיבות להיווצרותן של מסגרות ההכנה לבת מצווה דווקא בימינו. בהיות המסגרות חדשות, קיימים דיונים לגיטימיים באשר לתוכן המדויק, אך מטרתן המבורכת היא להעצים את עמידתה הייחודית של הבת הדתית נוכח השפעותיה האפשריות של תרבות הרחוב. זאת ועוד, לעתים נדמה שהגיע העת שבה ילמדו מחנכי הבנים מעמיתיהם, מחנכות הבנות, וייצרו אף לבנים מסגרות ייחודיות, מעבר ללימוד הלכות תפילין וטעמי מקרא, כדי לחזק גם את חינוך הבנים.⁷

החיים, תוך ששילמו את המחיר המשתמע מכך. במקביל, אלו שעלו לארץ ישראל מצאו את עצמם שותפים לתהליך שבו הפכו מחברים בקהילה יהודית קטנה ומגובשת לאזרחים במדינה ישראל הגדולה. לא מעט מתהליכי הניכור והאינדיבידואליזם שאנו פוגשים נובעים מתהליך פירוק הקהילות ולא רק מזינים אותן. הרבה נכתב על תופעה זו, בין השאר בהקשר הכלכלי. מי אחראי על העניים והחוליים: משרדי הרווחה והבריאות או עמותות החסד הקהילתיות? מי אחראי על נישואין או קבורה: משרד הדתות או רב קהילתי מקומי (וחברה קדישא)? מבין שלל המאמרים נציין אחד: בירנבוים (2007).

6 מודעות לצורך זה מתגלה ביתר שאת אצל הציבור הדתי בארה"ב. הרב יצחק גרינברג טוען שהכשרת הרבנים בימינו דומה (מדויק) לזו של עיריות אירופה בימי טרום השואה. לדבריו, הרבנים מכירים דגמי פעילות של רב קהילתי המוביל את קהלו נוכח עוני קשה, ובעת שכל מי שאינו יהודי שייך לגויים נתעבים (היות כל ה"אחרים" goyim דחויים נשמע יותר טוב באנגלית). אך אין לרבנים די הכשרה כדי להתמודד עם קהילות החיות בשפע וביחסי שלום ורעות עם שכניהם הגויים, אשר אותם ואת תרבותם לעתים מעריכים, ראו Greenberg (2006).

הרב אהרון פריד מצטט את האדמו"ר מסאטמאר (ר' יואל משה) האומר: "כשאתה יוצא מווילמסברג אתה מגיע לאמריקה" (כלומר בשכונה הסאטמארית של ווילמסברג בארה"ב עדיין מצליחים ליצור קהילה המגינה על היהודים מפני מפגש עם האחר, אך ברגע שיוצאים מאותה קהילה [כפי שרוב יהודי ארה"ב עשו] אין מנוס, אתה חשוף להתמודדות). לדברי הרב פריד, תיאור זה היה נכון רק בעת שהאדמו"ר יואל משה זצ"ל היה בחיים, והצליח בזכות אישיותו הכריזמטית ליצור אווירה קהילתית כה סגורה עד שאיש לא נחשף לעולם האחר או הושפע ממנו. לדעתו, מצב זה אינו קיים היום כבר בשום מקום, ראו Fried (2007).

7 ניצנים ראשונים לתופעה ניתן למצוא באלו המניחים בפעם הראשונה תפילין בכותל וממשיכים משם ל"סיוור בר מצווה", באלו המבקרים במפעל הכנת התפילין ושותפים בהכנת

ב. איה קהילתנו החינוכית?

גישתו של הרב וינברג מהווה יסוד חשוב העשוי להקרין על כל עולמנו החינוכי. לא רק מעמד הבת אלא כלל המסרים הציוניים דתיים זקוקים בימינו להקניה מודעת. ילדינו חשופים להלכי רוח ציבוריים, המשדרים באינטנסיביות רבה מסרים הסותרים את יסודות חינוכנו. בין השאר ניתן למנות עכשוויזם, פרטיות ו"אגני" וחיפוש הנאות וריגושים בני חלוף. הם גדלים בעולם שאותו כינה דניאל שליט⁸ "עולם הקניון", דהיינו עולם וירטואלי המנתק אותם מהטבע, יוצר אטמוספירה מלאכותית נטולת חלונות, המחנך אותם שהמשמעות האמתית של החיים היא צריכה וצבירת רכוש.⁹ בו זמנית חשופים תלמידינו גם לסוג אחר של מסרים, המערערים אף הם את עולמם הרוחני. כוונתי לקולות הקוראים להתנתקות מהמדינה, לצורך לסרב לשרת בצבא ("כדי לחזקה"), ולטענה שמאווינו יושגו רק על ידי מאבק כוחני נגד החושבים אחרת מאתנו. קולות הקוראים להם לראות בבעלי דעות אחרים בוגדים, מיואשים או ערב-רב. במצב זה, עת תרבות הפרט והקניון מושכים מצד אחד (אל עבר ה"כיכרות"), וגישה הקוראת להתנתק מהמדינה מושכת מצד שני (אל עבר ה"גבעות"), נדרשת תכנית חינוכית רב שנתית לשם בנייה מודעת של הזהות הציונית דתית של ילדינו. הנער הציוני דתי אינו חשוף רק למסרים של קהילתו (ואף בקהילתו ישנם לעתים מסרים סותרים ושוליים קיצוניים). הוא חי בעידן של ריבוי קולות ומסרים סותרים הבאים מכל עבר, והוא זקוק לסיוע מודע בבניין עולמו הערכי. סיוע אשר יסייע לו לגדול עם עמוד שדרה ציוני דתי. אחרת הוא עלול להתפתח כבעל זהות אישית מבולבלת, כאדם הקרוע בין נאמנויות שונות ואף סותרות, ומתוך דיסוננס ערכי המערער את יציבותו מבפנים.¹⁰ במצב זה יש צעירים העלולים לפתור את הדיסוננס על ידי בריחה לאחת הקצוות, ויש שישארו בתוכה מבולבלים וחיוורים, נטולי כוחות חיים של יצירה ואמונה. הקשיים והאתגרים החינוכיים המתחדשים מתגלים גם אצל בנים וגם אצל בנות. אך עקב ההבדל הגדול בין אופי החינוך של הבנים לעומת הבנות בעבר

התפילין של עצמם, באלו המכניסים סרט, מצגת או מסכת לחגיגת בר המצווה, הכוללים תהליך לימודי רוחני שהנער עבר, כגון לימוד על משפחתו או על יישובו, וראו גודמן (2002).

8 שליט (2004).

9 לסקירת רוחב כללית של שינויים תרבותיים בעולמם של בני נוער ציונים-דתיים, ראו גודמן (2006).

10 ראו קניאל (1998).

ובהווה, נפתח את הרעיון בהמשך המאמר תוך מיקוד המבט והדגמת הנושא בעזרת עיון בעולם חינוך הבנים.¹¹

כדי להקל על הדיון נקדים כמה הערות על מבנה חינוך הבנים: במשך מאות שנים היה מקובל שנער לומד אצל "מלמד" או ב"חדר" עד גיל 12–13 בלבד. בשלב זה הלכו הרוב ללמוד מקצוע. רק בני עלייה מוכשרים המשיכו שנים ארוכות ללמוד תורה, כדי להכשיר עצמם לקראת תפקידים בהנהגה הרוחנית של האומה.¹² באותם זמנים לימוד תורה אינטנסיבי במשך שנים ארוכות נועד רק ליחידי סגולה, ואילו הרוב, כמתואר אצל הרב וינברג, ספגו את זהותם היהודית מאווירת העיירה ומערכי המשפחה, אשר השפיעו בצורה ישירה וחזקה על עיצוב עולמו של הנער והנערה. מתוך כך המשיכו לשמוע שיעור בשבת, לקבוע עתים לתורה, לקיים מצוות ביומיום ולפתח את עולמם היהודי כבעלי בתים טובים.

בעשורים האחרונים חל שינוי גדול במצב זה. הבנים אינם מסיימים את לימודיהם בכיתה ו' או בכיתה ח', וכולם ממשיכים ללמוד תורה במשך שנים ארוכות, ולכל הפחות עד גמר התיכון. אף לאחר מכן, אלפים רבים ממשיכים כל שנה ללמוד תורה במסגרת מסלולים ישיבתיים שונים (הכוונה בעיקר לישיבות גבוהות, ישיבות הסדר ומכינות). בישיבות התיכוניות ואף בישיבות ההמשך לימוד התורה הוא בסגנון ישיבתי שבמרכזו ניצב לימוד הגמרא, שעוסקים בו במשך שעות ארוכות ביום.

הסיבות שהביאו למצב שבו רוב מוחלט של הנוער הציוני-דתי נשלח לשנות לימוד תורה ארוכות (ולפחות עד סוף תיכון) – מגוונות.¹³ ניתן לזקוף זאת גם לשפלות תרבות ההמונים, אשר גורמת להורים ולמחנכים לחוש שנדרשות יותר שנות לימוד במסגרות תורניות, בין השאר כחיסון וכמניעה מפני הידבקות בתחלואי התרבות הנמוכה. במילים אחרות, קיימת תקווה ששנות החינוך התורני בגיל תיכון ומעבר לכך יתנו מענה גם להיחלשות יכולתה של המשפחה

11 להשלמת התמונה ולסקירת רוחב של השינויים המתרחשים בימינו בחינוך הבנות הדתיות בצד המלצות על תכנים חדשים שראוי ללמד ראו גודמן (2005).

12 מציאות זו, שבה הרוב למדו בבית ספר רק עד גיל כניסתם למצוות, אפיינה אף את החינוך בארץ (כולל החילוני) בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה. הרוב למדו בבתי ספר יסודיים ואז יצאו לשוק העבודה, ורק מיעוט קטן המשיכו לבתי ספר תיכון.

13 הדבר מתאפשר גם בזכות חוק חינוך חנים (עד סיום כיתה י"ב) וחוק חינוך חובה (עד סוף כיתה י'). כן קיימת משמעות לשיפור המעמד הכלכלי של ההורים, אשר יכולים בימינו להרשות לעצמם את העלות של חינוך תורני ותיכוני מוגבר.

לחנך לערכי התורה בכלל ולערכי הציונות הדתית בפרט.¹⁴ אך לא הכול מתאימים להתקדם בעבודת ה' ויראת שמים דרך ציר של לימודי קודש עיוניים ארוכים, כשבלבם לימוד גמרא אינטנסיבי.¹⁵ וכבר לימדנו הראי"ה הגדול:

ההבנות השונות בדעת אלוקים, יש לכל אחת מהנה מקום בסדרי החיים. ותכונת הנפשות חלוקות הנה זו מזו בדבר ההכנה של כל אחת מהן, לאיזה דרך של הבנה תהיה נמשכת. אין אדם יכול לרדת לסוף דעתו של חברו בדעת אלוקים הפנימית שבקרבו (שמונה קבצים א, כג). כל אדם צריך לדעת שקרוי הוא לעבוד על פי אופן ההכרה וההרגשה המיוחד שלו, על פי שורש נשמתו, ובעולם זה, הכולל עולמים אין ספורות, ימצא את אוצר חייו¹⁶ (שם, ד, ו).

ג. בונים זהות ציונית דתית

הבעיה בהתמקדות החינוך התורני בלימוד עיוני אינה רק בכך שחלק גדול מהצעירים מרגישים מתוסכלים, "לא שייכים" ואולי חלילה "פורשים". הבעיה

14 לניתוח מקביל של המצב בבתי ספר יהודים בארה"ב ראו (Grumet 1993).

15 ראוי לתת את הדעת על כך שהמבנה של רוב המוסדות של הציבור הדתי-לאומי יוצר זהות בין זהות תורנית ושייכות למסלול ישיבתי שבו הלימוד הישיבתי-ליטאי במרכזו. מה יעשה הנער הרצה ומסוגל להיות יהודי ירא שמים, הנאמן לעמו ולתורתו, פעיל במסירות מתוך תורה למען הקהילה והאומה, אשר אינו מתאים ללימוד "עיון" במשך שנים ארוכות? אם המסלול היחידי המיועד למי ששואף להיות בעל זהות תורנית רצינית הוא של לימוד ישיבתי מעמיק, אזי המסקנה המצערת של הבחור, שאינו מתאים ללימוד זה, הוא שכנראה הוא אינו מתאים לכיוון הדתי כולו. למען הסר ספק נדגיש שאין חולק על כך שבסיס הלימוד היהודי הוא גמרא, וראוי לכל תלמיד לעסוק בו כל ימי חייו. אך האם היקף השעות הנוכחי מתאים לכולם? האם אין משלמים מחיר על ציפייה אחידה זו? לשם המחשה: בהרבה ישיבות תיכוניות תורניות קוראים לכל בחור וטוב שחפץ להיות "רציני", ללימוד "משמר" ביום חמישי כל הלילה. ואם הבחור אינו מתאים ללימוד כה אינטנסיבי לאורך כל הלילה? ואם אצלו לא כל שבוע הוא חג השבועות? האם נותר לו רק לשהות בחדר טלוויזיה או בחדר מחשבים שבישיבה? מדוע לא ניתן לפתוח שני מסלולים לבחורים רציניים מבחינה תורנית: בחדר אחד ילמדו תורה כל הלילה (דבר מבורך לכשעצמו, ואשרי מי שזוכה לכך), ובחדר שליד ילמדו שיעור קצר, ואחר כך יארזו כל הלילה חבילות מזון לנוקמים בשכונת? האם אין תלמידים שהיו פורחים, ובעיקר מרגישים 'שייכים' לחינוך הישיבתי, לו זה היה מסלול לגיטימי, לכתחילה, אשר אף הוא ייקרא תורני? לפעילות זו יצטרפו תלמידים שהלימוד העיוני קשה להם מסיבות של מסוגלות אינטלקטואלית, ותלמידים מוכשרים אשר מסיבות שונות (רגשיות, אישיותיות וכו') אינם 'מתחברים' כעת ללימוד העיוני.

16 שני המקורות שציטטתי כאן מופיעים במאמר של הרב ד"ר יהודה ברנדס, הטוען שיש צורך בימינו להוסיף ליד ספרו של הראי"ה "אורות ישראל" ספר נוסף ובו לקט קטעים שכתב הרב קוק על היחס לפרט ותביעותיו, אשר ייקרא "אורות האדם", ראו ברנדס (2000).

העיקרית היא שבזמן הזה הם היו אמורים לקבל משהו אחר (יחד עם בסיס משמעותי של לימודי קודש, כולל לימוד גמרא, כראוי לכל יהודי). כאמור בראשית דברינו, בימינו יש צורך לבנות מסלולי חינוך הבונים במודע זהות ציונית דתית. זאת נוכח מגוון הרוחות החזקות הקוראות (וקורעות) חלק מילדינו לכל מיני כיוונים.

כפי שקבע הרב וינברג לגבי מסיבת בת המצווה, הנדרשת בפרט בדור שבו החינוך הטבעי בבית ובשכונה כה נפרץ על ידי גורמי סביבה אדירים, כך עלינו לעשות ביחס לתוכני החינוך הציוני דתי כולו. למרבה הפלא, אין היום במערכת אף שעה (או "מקצוע") שבו לומדים ובונים בצורה מסודרת זהות ציונית דתית,¹⁷ לא בהיסטוריה ולא במחשבת ישראל, לא בספרות ולא בתושבע"פ.¹⁸ הנער, החשוף שעות רבות לקולות המפתים אותו לפרוש וללכת לכיוונים שונים, על איזה עוגן יישען ועל איזה בסיס יגבש את אורח חייו הציוני דתי? עלינו לסייע לו לבנות השקפת עולם יציבה, המובילה לזהות אישית מגובשת¹⁹ ורחבה, המתמודדת בצורה בונה ובריאה עם הספקות והאתגרים הניצבים בפני כל אדם. בניין של זהות יציבה דורש שעות לימוד ותכנית לימודים המתאימות בהרמוניה לצדדים הרוחניים ולצדדים הרגשיים של החינוך הציוני-דתי.²⁰ תכנית שבה לומדים מקורות והגות מצד אחד, אך מקיימים בה דיונים פתוחים על דרכנו הציונית-דתית מצד שני. למותר לציין שתנאי יסוד לתכנית זו הוא

17 אני מכיר תכנית ייחודית אחת של רשת אמי"ת, העוסקת בציונות דתית. התכנית (החשובה מאוד בפני עצמה) מתמקדת בהיסטוריה של הציונות הדתית בימינו, אך אין בה עיסוק משמעותי בתכנים רוחניים הגותיים (גם העיסוק בצד ההיסטורי מתחיל במאה התשע עשרה ומסתיים בשנת 1922). אין בתכנית חשובה זו כדי לתת מענה לצורך בבנייה של השקפת עולם ציונית דתית, וממילא לא של זהות ציונית-דתית אישית. מגיע לרשת אמי"ת יישר כוח על פריצת הדרך, אך העיקר עוד בפנינו, וראו טלמון (2002).

18 יש שהציעו שיטות חדשות להוראת גמרא, אך אלו נועדו להתמודד עם קשיי הוראת תושבע"פ ולא עם הרצון להעמיק את הזהות הציונית-דתית. בן ארצי כתב תכנית ייחודית להוראת תושבע"פ לכיתות ז-יב, הדגש אצלו הוא על בחירת סוגיות הרלוונטיות לחיי התלמיד. יש אצלו סוגיה אחת הקשורה לענייננו, והיא ההנחיה ללמד את הפרק השני במסכת סנהדרין בכיתה יא, כדי לחשוף את התלמידים לסוגיות של ממלכתיות יהודית. אך המיקוד שלו הוא בהוראה העיונית של דפי הגמרא, ולא בתהליך בניין הזהות שאנו חפצים בו כעת. ראו בן ארצי (1995).

19 ראו קניאל (2007).

20 אנו תרים אחר יעדים וכלים לחיזוק החינוך הציוני דתי. נושא אשר למרבה הפלא כמעט שלא טופל. ברם קיימים ניסיונות להגדיר את עצם יעדי החינוך היהודי, ראו למשל ארנד (2000). ארנד משווה בין יעדים שונים אפשריים בחינוך היהודי: פיתוח תלמיד חכם, צדיק או חסיד.

הימצאותם של מורים אשר יש להם דרך מגובשת, ואשר יודעים כיצד לסייע לתלמידיהם להתחיל לגבש לעצמם את זהותם הבוגרת.

במשך שנות דור יכולנו להמשיך לחנך מכוח האינרציה. להשקיע בחיזוק תורני כללי, אך לאו דווקא בתוכן דרכנו הציונית דתית. בטוחים היינו שילדינו ימשיכו אחרינו, ילמדו מקצוע ויקימו בתים, ולא הרגשנו צורך להעמיק יתר על המידה את משנתנו. חשנו שהמדינה בסך הכל הולכת קדימה ומממשת את חזון הדורות. לכל היותר חשבנו שיש פה ושם משבר נקודתי שרק יחשל את ילדינו. אך כעת הגיעו רוחות סוערות ועזות, ולא ניתן לברוח מסוגיות היסוד של חיינו תוך תקווה שילדנו ימשיכו לצעוד בסך מכוח האינרציה בלבד.

סוף דבר, בעבר נבנתה הזהות של ילדינו בעזרת עצם הווי המשפחה והקהילה (ועל ידי מגורים במדינה שערכי ציונות חיוביים היו תרבותה הרשמית והמעשית). באופן יחסי, לא היו אז מתחרים של ממש לחינוך הביתי.²¹ אך בימינו המסר החיובי של השכונה (ותרבות המדינה?) נחלש מאוד, ויש צורך לטפחו על ידי תכנית חינוכית שיטתית.

ד. השלכות מעשיות

טיפוח זהות ציונית דתית צריך להיעשות בעזרת מגוון כלים, אשר רק חלקם מתמקדים בלימודים עיוניים. בבואנו להעצים את הזהות הציונית-הדתית של התלמידים, יש צורך לטפל ברשימת נושאים ארוכה ומגוונת: יחסינו למדינה ויחסינו לצבא; יחסינו לחרדים ויחסינו לחילונים; משמעות המפגש של עולמנו הדתי עם המודרנה; מתי עלינו להיות שותפים לתרבות הכללית ולנורמות הלבוש וההתנהגות, ומתי אנו מסננים ואף פוסלים אותן? הלימוד ייעשה תוך שילוב אינטגרציה של עיון קבוצתי במאמרי הגות, דיונים כיתתיים, משימות לחשיבה, ריאיונות עם הורים (מתי המשפחה נעשתה ציונית דתית? כיצד ומדוע?), מפגשים עם רבנים ועם אישי ציבור של הציונות הדתית ועוד. כן

21 אני מודע לקשיי חינוך העצומים שהיו בראשית ימיה של המדינה, עת רבים הסתירו את דתיותם בעזרת ברט. אך כוונתי כעת לדור "הכיפה הסרוגה" של קישון. לדור הקודם של שנות ה-70-80 של המאה הקודמת, עת הגאוה הציונית-דתית פרח. הסיבות לכך היו מגוונות: פריחה של ישיבות תיכוניות והסדר, תחושת שליחות כציבור שהחל ליישב את ישי"ע מתוך חזון ארץ ישראל השלמה ועוד (וגם אז אלפים רבים, בעיקר בבתי הספר המקיפים ובתיכונים העירוניים, נותרו מאחור). אך כעת, בדור של "אוסלו" מצד אחד וחזון "מדינת כל אזרחיה" מצד שני, נוצר ערעור חריף אצל רבים. ערעור אשר יש המנבאים (ומקווים?) שיגרם לנטישת מעמדה של תורת הראי"ה בהבנת המציאות, לטובת גישה יותר 'ריאלית', כגון זו המיוחסת לגריי"ד, ראו (Schwartz (2006).

יתקיימו סיורים במקומות בעלי משמעות ציונית דתית, לימוד על דמויות מופת שונות ומשנתם מהעבר הקרוב, וכן מפגשים עם דמויות מופת מההווה. ייתכן שרוב התלמידים במסלול זה לא יתפתחו לכיוון של רבנות ומנהיגות רוחנית. לכן לא נפגשים רק עם מרצים שהם רבנים. במסלול זה ייפגשו עם רבנים,²² אך ייפגשו גם עם כלכלן או עורך דין הנאמן לתורה ולהלכה והמקדש שם שמים באורח חייו ובדרכי מימוש מקצועו. נפגשים עם איש צבא קבע או עם מהנדס, עם בעל מכולת או עם איש ניקיון. מכל אחד ננסה ללמוד פרק על חיי תורה ברוח ציונית-דתית במבחן המעשה. נשמע מפיו על ההתמודדויות ועל הקשיים, על הכשלים ועל ההצלחות בבואו לממש בחייו את האידאליים שחונך עליהם. כדי להפגיש את התלמידים עם אתגרי החיים שהם עתידים לפגוש עוד בטרם צאתם לשוק העבודה, ניתן להזמין סטודנט מהאוניברסיטה שיתאר את קשייו הרוחניים והאישיים בעת התמודדות עם אתגרי הלימוד באקדמיה. הרי בשנים האחרונות גדל שיעור הבוגרים (והבוגרות) הפונים ללימוד אקדמי, כולל לתארים גבוהים פי חמישה ויותר!²³ מאתגרי החיים הממתיינים לתלמידים באקדמיה ניתן ללמוד רבות על דרכנו הציונית דתית.²⁴ כל מפגש ישמש מקפצה לקראת חזרה לכיתה ולקראת לימוד פרק נוסף בהלכה ובמחשבה. במקביל נפגיש את התלמידים עם מסגרות העמלות על שילוב חיי תורה בתחומים מעשיים: הלכה ורפואה (ברוח מכון פוע"ה), הלכה וטכנולוגיה (ברוח מכון צומת), כלכלה ותורה (ברוח מכון כת"ר) ותורה ומשפט עברי (ברוח מכון משפטי ארץ או בתי הדין של ארץ חמדה), תורה ותקשורת, תורה ואמנות ועוד.²⁵

22 בנוסף למחנכים שהם בוודאי צריכים להיות דמויות רבניות.

23 איני מכיר נתונים מדויקים על הגידול בכמות הבוגרים הממשיכים ללימודים אקדמיים.

24 ראוי להדגיש שאין כוונתנו כעת להציע בנייה של מסלול המהווה הכנה רוחנית לקראת האוניברסיטה או לקראת ההשתלבות בשוק העבודה. כוונתנו הפוכה – להיעזר בדילמות ובאתגרים משלבים עתידיים אלו כדי להעמיק את ההבנה העכשווית בדבר עצם דרכנו הציונית דתית. במילים אחרות, קשיי הלימוד האקדמי ואתגריו והתפקוד בעת עבודה מקצועית תובענית אינם מטרת הדיון, אלא אמצעי מתודי כדי להמחיש ולהציף את הנושאים. יחד עם זאת אכן נראה שנוכח ריבוי הלומדים באקדמיה והמשתלבים בשוק העבודה האקדמי, ראוי להקדיש מאמר וזמן לשם בנייה של תכנית ממוקדת להכשרה רוחנית לקראת השלב הזה (בדומה למכינה קדם צבאית המכשירה רוחנית לקראת השירות בצה"ל). לתוכני ההכנה לאוניברסיטה של נוער דתי אמריקאי, ראו Kobrin (2006). למאמר ראשוני על הצורך במכינה תורנית כהכנה ללימודים אקדמיים בארץ, ראו אריאל (1996).

25 גישה חינוכית זו, אשר אינה מסתפקת בלימוד עיוני ומציעה מפגש חי עם השלכות הלימוד על החיים, ניתן וראוי ליישם עם תלמידים אלו גם בתחומי לימוד אחרים. נדגים את העניין מלימודי הלכה: בנתיב התורני הרגיל נעשים לימודי הלכה (נניח של הלכות שבת) תוך העמקה

קצרה הרשימה מלהזכיר אפילו חלק מדרכי הלימוד האפשריות (מפגש עם אנשי מכון המקדש ולימוד על מקום הכמיהה למקדש בחיי היומיום שלנו, מפגש עם אנשי "לדעת" (האגודה לזכות הציבור לדעת) ודיון על דרכי השפעה של האזרח הפשוט על התקשורת ועוד). עקב מגבלות תקציביות לא נוכל לנסוע לכל המקומות. לעתים ניסע ולעתים נזמין מרצה אורח לבית הספר; לעתים נצפה בסרט על פועלו של גוף או של אדם מסוים ולעתים נסתפק בלימוד מאמר עקרוני המציג את משנתם. אין מוסד אחד מכל המוזכרים לעיל שלא ישמח להכין מאמר המיועד לרמת תלמידים, אשר יסביר את הרקע הבסיסי לפועלו ואת חשיבותו בקידום עולמנו הציוני-דתי.²⁶

ברמה המערכתית הכיוון המוצע יוביל למציאות שבה ימשיכו להתקיים בתוכנו מוסדות יעילות שבהם יושם דגש מרכזי על לימודים תורניים עיוניים גבוהים, כפי שהיו מאז ומתמיד בעם ישראל. מוסדות אשר ישאפו לפתח את המנהיגות הרוחנית של הדור הבא. אך מוסדות אחרים יחדלו מניסיון אין סופי להתחרות אתם, ויתמקדו בפיתוח ייחוד משלהם. מוסדות אלו יצהירו מראש שהדגש אצלם הוא שילוב אינטגרלי של לימודי תורה והלכה בסיסיים (כולל גמרא) בצד תהליך מובנה של פיתוח זהות ציונית דתית בריאה ומגובשת. להערכתנו, יש הרבה הורים שישמחו לכתחילה לשלוח את בנם למסגרות המתמקדות בנ"ל, בידעם את התסכול העלול להיווצר אצל בנם אם ינסו לדרוש ממנו שנים ארוכות של לימודי קודש עיוניים יומיומיים. מסגרות תורניות אלו אף יתנו מענה לרצונם של ההורים לחזק את זהותו הציונית דתית של בנם נוכח אתגרי השעה והדור.

למען האמת, שינויים בכיוון המוצע מתקיימים כל הזמן במערכות חינוך הבנים, אך בקצב איטי ובאופן חלקי ולא מתוכנן. החל מהחלטה ללמד מחשבת

בהשתלשלות ההלכה; החל מעיון בפסוקים, דרך העמקה בסוגיה בגמרא, ולעתים קרובות תוך עיון בראשונים ובאחרונים. לעומתם, בנתיב השני תוקם גם "מעבדת כשרות" ובה דגם של מטבח ביתי רגיל. במטבח זה יודגמו ויתורגלו הלכות שבת פרקטיות (מהכנת תה ועד הדרך הנכונה שבה יש להניח סוגי אוכל שונים על הפלטה. כן יתרגלו הכנת מאכלים המציבים שאלות של סחיטה, בורר וכו'). זאת בצד לימוד שיטתי של הלכות בסיסיות מתוך ספר. דוגמה זו מתאימה בעיקר לגיל יסודי ואולי לחטיבת ביניים, ורק לתלמידים בעלי אופי מסוים. אך העיקרון של הדגמת הנלמד בחיים בוודאי נכון.

26 למאמר ראשוני על תוכני הכשרת התלמידים לקראת חיי תורה ברוח ציונית-דתית ראו ברנדס (טרם פורסם).

ישראל בצורה מסודרת²⁷ ועד לשילוב של סמינרים חווייתיים (במדרשות ליהדות) בתוך מבנה השנה הישיבתי.²⁸

פתחנו את המאמר בנושא חינוך הבנות (תוך הדגמת הדברים באמצעות נושא בת המצווה) ובו נסיים. בהשוואה לבנים, הרי שמסגרות החינוך של הבנות משקיעות הרבה יותר בפיתוח הזהות הציונית-דתית. ב"זכות" אי הקדשת שעות ארוכות ללימודי הגמרא, הן יכולות להשקיע בלימוד זה במגוון כלים וצורות למידה: מדריכות ושעת מדריכה, חברותות "מוסר", הכנה לחיי משפחה, מתן מקום מרכזי לחסד ועוד.

אך כל המסגרות, של בנים ושל בנות, צריכות לעבור מאוסף מקרי של פעילויות חיוביות לתכנית שיטתית המסייעת בפיתוח בניין זהות ציונית-דתית. תכנית שתסייע לתלמידים ולתלמידות לפתח עוגן רוחני ורגשי יציב בעידן של תהפוכות תרבותיות וערכיות. אי של יציבות שיסייע לתלמידים לשמור ולטפח את זהותם ואף לצמוח מתוך המפגש עם אתגרי הדור.

ה. סיכום

א. למען הסר ספק יודגש שכל תכנית, מגוונת וחווייתית ככל שתהיה, אינה תחליף ללימוד תורה משמעותי. לימוד תורה עיוני ייעשה בכל סוגי המסגרות שהצענו. אין כוונתנו לחנך לבינוניות או לתת הכשר לעצלנות. אך פיתוח זהות ציונית דתית בימינו אינה עניין של "בדיעבד", או תחליף זול לעמל. הוא עשוי להיות תהליך המעורר למחשבה מעמיקה ולעבודה אישית גדולה. זאת ועוד, ייתכן שמי שיזכה לתהליך חינוכי שיטתי של בניין זהות ציונית דתית יציבה, ישתלב בצורה יותר עקיבה בלימוד תורה משמעותי כל ימי חייו.

27 בתוך בתי הספר של הציונות הדתית בימינו ההתחלה היא כנראה של הרב שאול ישראלי ז"ל במדרשיית נוע"ם. דפי המקורות של שיעורים ראשוניים אלו קובצו בספרו, ראו ישראלי (1974).

28 עד לפני שנים ספורות רק אולפנות נהגו לנסוע למדרשות ליהדות וליטול חלק ב"סמינריונים ליהדות" שהדגישו את הצד החווייתי. לעומתן ישיבות תיכוניות נמנעו במודע מלקחת את תלמידיהם למדרשות. במשך שנים האמינו מחנכי הבנים שאין להם צורך בסמינרים אלו, מפני שהחינוך העיוני מספיק. בתחום זה חל מהפך גדול, ורוב מוחלט של הישיבות התיכוניות החלו לצאת עם תלמידיהם לסמינרים חווייתיים, אשר תואמים במטרתם לחלק מהנכתב במסמך זה. להערכת ראשי מדרשות שאתם שוחחתי, ראשוני הישיבות התיכוניות החלו ליטול חלק בסמינריונים חווייתיים ליהדות בשנים תשנ"ח-תשנ"ט. חמש שנים לאחר מכן, בערך בשנים תשס"ג-תשס"ד, גברה כמות הפניות בצורה משמעותית.

- ב. המשפחה והקהילה כבר אינם חממה יהודית עצמאית. הם נפרצו מכל עבר על ידי אמצעי התקשורת ועל ידי החשיפה הרציפה של תלמידינו לתרבות (כולל הנמוכה) הסובבת את כולנו. לעתים קרובות הקהילות פורקו ואנשים אינם אלא אזרחי העיר והמדינה.
- ג. בעת שהתלמידים מוקפים בתרבות המונים רדודה ומפתה, בעת שהם מותקפים במערבולת ערכית ורגשית כה קשה – יש צורך ביצירת תהליך חינוכי מודע של בניית זהות ציונית דתית יציבה, מגובשת ואיתנה.
- ד. זהות ציונית-דתית לא תיבנה אצל רוב התלמידים על ידי עיסוק מתמשך בלימודי קודש עיוניים בלבד. רוב התלמידים אינם מצליחים לשאוב זהות זו באופן עצמאי מבין שורות הגמרא והם זקוקים למסגרת מסייעת ומנהיגה. במילים אחרות, כל התלמידים צריכים ללמוד גמרא בצורה רצינית, אך לא כולם צריכים להקדיש לכך 4–5 שעות ביום החל מגיל 13–14. לרבים עדיפה מערכת שעות שבה ילמדו גמרא כשעה וחצי ביום, ולאחר מכן יעסקו בבניין העולם הרוחני על ידי לימודי קודש אחרים²⁹, כולל תכנית שיטתית לטיפוח הזהות הציונית-דתית.
- ה. יש צורך בהקדשת זמן ומחשבה כדי לסייע לתלמידינו לפתח חוסן ערכי ורגשי תוך יצירת שילוב הרמוני בין שניהם.
- ו. תכנית ייחודית רב שנתית השואפת לבנות זהות ציונית-דתית צריכה לכלול בין השאר:
1. בירור ערכי רוחני של יסודות האמונה הציונית-דתית והשלכותיהם על אורח חיינו. זאת בין השאר על ידי לימוד מאמרים בעלי אמירה והכוונה רוחנית-הגותית.
  2. לימוד חוויתי, החושף את התלמידים למשמעות המפגש של התורה עם החיים (החל ממעבדת הלכה ועד למפגש עם כלכלן או עם איש עסקים תורני).
  3. בנייה שיטתית של חוסן רגשי, המטפח את היכולת להעמיק בדרך ולצמוח בה בעידן של ספק ומחלוקות, סימני שאלה ומשברים.
  4. שילוב של לימודים עיוניים, דיונים אישיים וקבוצתיים, סיורים במקומות בעלי משמעות ומפגש עם דמויות מופת, משימות לימוד אישיות ועוד.

29 ביניהם ראוי לשקול לימוד מדרש ואגדה בצורה שיטתית, לימוד חסידות, מוסר ועוד.

5. תיאור התכנית כאן נעשה באופן כללי בלבד. אנו מודעים לכך שנעזרנו בהכללות ושיש צורך בהדגשים ובסייגים נוספים. למותר לציין שאין כוונתנו בכל סעיף לומר לילד 'כזה ראה וקדש'. מותר ורצוי בסעיפים מסוימים לעודד אותו לבחור את דרכו. בתחומים אחרים, קיימות מחלוקות רוחניות נוקבות בינינו, ויש לראות איזה אופי תקבל התכנית, וכיצד יטופלו סוגיות רגישות אלו. אך לא ייתכן שמחלוקות נוקבות ב-5% מהנושאים יגרמו לנו להזניח את כל שאר החינוך הציוני-דתי, שבו להערכתנו רובנו מסכימים ברוב מוחלט של הנושאים.
6. יכולת לבנות זהות ציונית דתית, כמוזכר לאורך המאמר כולו מחייבת צוות מחנכים המוכשר לכך. צוות אשר יצור עם עצמו ועבור עצמו בית מדרש אשר יתקיים בו לימוד מתמשך של תכנים רוחניים בצד פיתוח מודעות רגשית. כל זאת כתנאי מקדים ללימוד דרכי העברה מעשיות לתלמידים. הקמת בית מדרש פנימי של מחנכים מהווה את הסעיף הראשון ביישום התכנית.
- ז. כאמור כל הנ"ל אינו תחליף לחינוך תורני אלא חלק ממנו. עם הצלחת התכנית, יש להניח שגם כיתות תורניות "מתוגברות", שבהן מתקיימים לימודים עיוניים ברמה גבוהה ובמשך שעות רבות, יוסיפו לפועל גם מרכיבים מהתכנית המדוברת.

סוף דבר, אין מדובר כאן בעוד יום עיון או בתכנית חד-פעמית של סמינר חוויתי במצפה מרוחק. לעתים נדמה שנגררנו למקום שבו אנו בעיקר מגיבים ומכבים שריפות. בגישה המוצעת כאן יש שאיפה לחזק את עמוד השדרה החינוכי של בית הספר כולו; ללבן מחדש את השקפת העולם שלאורה אנו מנסים לחנך את התלמידים; לבחון כיצד לוודא שתכניות בית הספר אכן מקדמות בצורה מערכתית רחבה את ההשקפות הללו; להפוך ל"בית חינוך" בתחומי יסוד אלו, אשר חיוניים לכל דרכנו הציבורית ולמדינת ישראל כולה.

ביבליוגרפיה

- אריאל, הרב י' (2002). "תשובת הרב אריאל", בתוך: שרה פרידלנדר (עורכת), **בת מצווה – קובץ מאמרים**. ירושלים: הוצאת מתין. עמ' 141–144.
- אריאל, הרב ע' (1996). "אל עבר האקדמיה". **נקודה**, 200 (כסלו תשנ"ז).
- ארנד, מ' (2000). **חינוך יהודי בחברה פתוחה – ציוני דרך**. רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן.
- בירנבוים, א' (2007). "חידוש הקהילות במדינת ישראל המתחדשת". **צהר**, כח, עמ' 63–72.
- בן ארצי, ח' (1995). "תורת חיים – הצעה לתכנית אלטרנטיבית לתלמוד ולהלכה בישיבה התיכונית". **מים מדליו**, 5, עמ' 367–374.
- ברנדס, הרב י' (2000). "אורות האדם". **אקדמות**, י, עמ' 159–184.
- ברנדס, הרב י' (טרם פורסם) **"שילוב קודש וחול בחיי בוגרינו: לשאלת דרכי ההכשרה"**.
- גודמן, י' (2002). "שנת 'בר המצווה' כמנוף חינוכי". **צהר**, יא, עמ' 109–111.
- גודמן, י' (2005). "בעין הסערה: אתגרים חדשים בחינוך בנות הציונות הדתית". בתוך שטיגליץ, מ' (עורך), **כטל לישראל, פרקי חינוך לבת, ספר זיכרון לטלי חטואל ובנותיה** (עמ' 213–233). אור עציון: הוצאת מכון תורני אור עציון.
- גודמן, י' (2006). "הנוער הציוני דתי בעין הסערה". בתוך ג' קינד (עורך) ללקוט בשושנים: דרכי התמודדות וכיוונים חינוכיים לדורנו. ירושלים.
- וינברג, הרב י' (1961). שו"ת שרידי אש, ג, ירושלים: מוסד הרב קוק.
- טוויט, ד' (2002). "חגיגת בת המצווה – עיון בדרכי פסיקתם של חכמי דורנו", בתוך: שרה פרידלנדר (עורכת), **בת מצווה – קובץ מאמרים** (עמ' 40–68). ירושלים: הוצאת מתין.
- טלמון, י' (2002). **הציונות הדתית במעגלי ההגות והעשייה**. תל-אביב: הוצאת רשת אמיתית.
- ישראל, הרב ש' (1974). **"פרקים במחשבת ישראל"**. פרדס חנה: הוצאת מדרשיית נועם.
- קוק, הרב אברהם יצחק הכהן (2004). **שמונה קבצים**, קובץ א, קובץ ד. ירושלים (ללא שם הוצאה).
- קניאל, ש' (1998). "הציוני הדתי: מבט לעתיד". **בשדה חמד**, 4, עמ' 5–31.
- קניאל, ש' (2007). "משמעות וזהות יהודית". **טללי אורות**, יג (בדפוס).

שליט, ד' (2004). **ספר הקניון: המדריך השלם לקניון העולמי**. ירושלים: הוצאת תואי.

Greenberg, Y. (2006). "*Judaism and Modernity: Realigning the Two Worlds*". (An edited transcript of an address by Yitzchak Greenberg; edited by Zvi Grumet). Ramat Gan: Lookstein Center (12–14).

Grumet, Z. (1993). "Goals of the Day School Movement". *Ten Da'at: Contemporary issues in Jewish education* 7. New York: AMODS.

Kobrin, J. (2006). "Preparing students for survival beyond day school: A curriculum". *Ten Da'at – Contemporary issues in Jewish education* 18. New York: AMODS.

Schwartz, D. (2006). "Kol Dodi Dofek: A Religious-Zionist Alternative". *Tradition* 39, 3. (67–70). New York: RCA.

Fried, A. (2007). "Are Our Children Too Worldly?" *Hakira* 4. Hakira: New York.

